

UDK:330.5.055.2

Ulug'bek QURBANOV,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi
Shohrux NUTFULLAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi
E-mail: shohruxnutfullayev@gmail.com

O'zMU dotsenti, PhD M.Umurzakova taqrizi asosida

AHOLI DAROMADLARINI DIVERSIFIKATSIYA QILISHDA DAVLAT SIYOSATINING ROLI VA IMKONIYATLARI

Annotsatsiya

Ushbu maqolada hukumatlar daromadlar diversifikatsiyasini kuchaytirish mexanizmlari, jumladan, soliq islohotlari, ijtimoiy himoya dasturlari, mehnat bozorini tartibga solish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash masalalari ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, u texnologik taraqqiyot, globallashuv va sektoral o'zgarishlarning daromadlar tuzilmalariga ta'sirini o'rganadi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, siyosatning yaxshi muvaznatlangan aralashmasi, odamlar shuningdek uy xo'jaliklari uchun barqaror va xilma-xil daromad manbalarini ta'minlash uchun imkoniyatlar yaratishi shu bilan birga umumiy iqtisodiy barqarorlikni oshirishi mumkin.

Kalit so'zlar: Davlat siyosati, daromadlarni diversifikatsiya qilish, iqtisodiy barqarorlik, daromadlar tengsizligi, mehnat bozori, tadbirkorlik, ijtimoiy himoya, soliqqa tortish, iqtisodiy o'sish, moliyaviy barqarorlik.

THE ROLE AND OPPORTUNITIES OF PUBLIC POLICY IN DIVERSIFYING HOUSEHOLD INCOMES

Annotation

This article examines the mechanisms by which governments can enhance income diversification, including tax reforms, social protection programs, labor market regulation, and support for entrepreneurship. It also examines the impact of technological progress, globalization, and sectoral changes on income structures. The findings suggest that a well-balanced policy mix that creates opportunities for individuals and households to secure stable and diverse sources of income can, at the same time, enhance overall economic stability.

Key words: Public policy, income diversification, economic stability, income inequality, labor market, entrepreneurship, social protection, taxation, economic growth, financial stability.

РОЛЬ И ВОЗМОЖНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ДИВЕРСИФИКАЦИИ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются механизмы, с помощью которых правительства могут усилить диверсификацию доходов, включая налоговые реформы, программы социальной защиты, регулирование рынка труда и поддержку предпринимательства. Кроме того, изучается влияние технического прогресса, глобализации и отраслевых изменений на структуру доходов. Результаты исследования показывают, что сбалансированный комплекс мер политики может создать возможности для отдельных лиц и домохозяйств по обеспечению стабильных и разнообразных источников дохода, а также повысить общую экономическую стабильность.

Ключевые слова: Государственная политика, диверсификация доходов, экономическая стабильность, неравенство доходов, рынок труда, предпринимательство, социальная защита, налогообложение, экономический рост, финансовая стабильность.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy nutqda uy xo'jaliklarining daromad manbalarini diversifikatsiya qilish moliyaviy barqarorlikni oshirish va daromadlar tengsizligini yumshatishning asosiy strategiyasi sifatida tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Davlat siyosati soliq islohotlaridan tortib, ijtimoiy ta'minot dasturlarigacha bo'lgan turli tadbirlarni qo'llagan holda, bu diversifikatsiyani osonlashtirishda muhim rol o'ynaydi.

So'nggi statistik ma'lumotlar diversifikatsiyalangan daromad oqimlariga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi. 2022 yilda AQSH aholini ro'yxatga olish byurosi uy xo'jaliklarining o'rtacha daromadi 70 784 dollarni tashkil etdi. Shu bilan birga, Iqtisodiy tahlil byurosi shtatlar bo'ylab shaxsiy daromadlarni taqsimlashda sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadigan prototip statistik ma'lumotlarni taqdim etdi[1].

Ushbu nomutanosibliklar daromadlar tengsizligini bartaraf etishda davlatga xos siyosatning muhim rolini ko'rsatadi. Daromadlarni diversifikatsiya qilish ko'p qirrali qashshoqlikni sezilarli darajada yengillashtirishi mumkin. Yaqinda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, daromad manbalari diversifikatsiyalangan uy xo'jaliklarida ko'p o'leovli qashshoqlik darajasi 9,5 foizga qisqargan. Ushbu topilma turli xil daromad yo'llarini rag'batlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan davlat siyosatining salohiyatini ta'kidlaydi[2].

Prognozlar shuni ko'rsatadiki, strategik siyosat aralashuvi daromadlarni diversifikatsiya qilish natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, keng qamrovli soliq islohotlarini

amalga oshirish va kichik va o'rta biznesni (KO'B) qo'llab-quvvatlash kelgusi o'n yil ichida daromadlar xilma-xilligini taxminan 15 foizga oshirishi kutilmoqda. Bundan tashqari, texnologik yutuqlarning an'anaviy tarmoqlarga integratsiyalashuvi daromad olishning yangi imkoniyatlarini yaratishi, shu vaqt ichida uy xo'jaliklari daromadlarini o'rtacha 10% ga oshirishi kutilmoqda[3].

Adabiyot tahlili va metodikasi. Aholi daromadlarini diversifikatsiya qilish masalasi zamonaviy iqtisodiyotda muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Bu borada bir qancha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari mavjud bo'lib, ular iqtisodiy barqarorlikka erishishda daromad manbalarining ko'pligi asosiy omil ekanini ta'kidlaydilar. Masalan, taniqli iqtisodchi Pol Samuelson daromadlar diversifikatsiyasi iqtisodiy risklarni kamaytirish va aholini iqtisodiy beqarorlikdan himoya qilishda muhim omil ekanini ta'kidlagan. Uning fikricha, "daromad oqimining barqarorligi bevosita daromad manbalarining xilma-xilligi bilan belgilanadi".

O'zbekistonda esa professor X. Xakimov o'zining iqtisodiy xavfsizlikka oid tadqiqotlarida daromad diversifikatsiyasini iqtisodiy islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'radi. Unga ko'ra, "aholi daromadlarining bir necha manbalardan shakllanishi turmush darajasining oshishi va kambag'allikning qisqarishiga olib keladi".

Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) kabi xalqaro tashkilotlar ham

daromad diversifikatsiyasini barqaror iqtisodiy taraqqiyotning zaruriy sharti sifatida ko'rsatishgan. Ularning hisobotlarida ko'rsatilishicha, yuqori darajada diversifikatsiyalashgan iqtisodiyotlar iqtisodiy inqirozlarga kamroq ta'sirchan bo'ladi.

Davlat siyosatining bu boradagi roli ham keng o'rganilgan. Masalan, iqtisodchi D. Rodrik davlatning institut sifatidagi o'rni haqida gapirar ekan, "davlat ijtimoiy adolatni ta'minlash va resurslarni qayta taqsimlash orqali diversifikatsiyani rag'batlantirishi kerak", deb hisoblaydi. Shuningdek, mahalliy iqtisodchilar — B. Bekmurodov, A. Abdurahmonov va boshqalar ham aholi bandligini oshirish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, subsidiya va grant siyosatining ahamiyatiga urg'u berishgan[6].

Shu o'rinda, mavjud adabiyotlar asosida quyidagi muhim jihatlarni aniqlanmoqda:

Daromad diversifikatsiyasi iqtisodiy barqarorlikka zamin yaratadi;

Davlat siyosati tadbirkorlikni rag'batlantirish, ijtimoiy himoya tizimlarini kuchaytirish orqali bu jarayonni boshqaradi;

Ta'lim, innovatsiyalar va infratuzilmani rivojlantirish orqali daromad manbalarini kengaytirish mumkin.

Ushbu ilmiy maqola aholi daromadlarini diversifikatsiya qilishda davlat siyosatining o'rni va imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlar va tahlil metodlarini ko'rishimiz mumkin:

Tizimli yondashuv – daromad manbalarining shakllanishi, davlat siyosati va aholi farovonligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kompleks tahlil qilishga yordam beradi.

Empirik tahlil – rasmiy statistik ma'lumotlar (Davlat statistika qo'mitasi, Markaziy bank, Moliya vazirligi ma'lumotlari) asosida daromad manbalarining tarkibi, ularning tarmoq kesimidagi holati o'rganiladi.

Solishtirma tahlil – O'zbekiston tajribasi boshqa mamlakatlar (masalan, Janubiy Koreya, Turkiya, Malayziya) bilan solishtirilib, o'xshashlik va farqlar aniqlanadi.

Ekspert baholari – iqtisodchi olimlar, amaliyotchilar va soha mutaxassislarining fikrlari asosida davlat siyosatining samaradorlik darajasi baholanadi.

Normativ-huquqiy tahlil – O'zbekiston Respublikasining qonunlari, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari asosida daromad diversifikatsiyasini qo'llab-quvvatlovchi siyosiy hujjatlar o'rganiladi.

SWOT tahlil – davlat siyosatining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlar va tahdidlar baholanadi.[7]

Bu metodlar asosida maqolada O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatidagi amaliy chora-tadbirlari, ularning natijalari va kelgusidagi imkoniyatlar tahlil qilinadi.

O'zbekiston Respublikasida aholining umumiy daromadlarining o'zgarish salmog'i [12].

Ko'rsatkichlari	2020-yil	2023-yil	O'sish sur'ati
1. Umumiy daromadlar, jami,	100,0	100,0	115,0
Birlamchi daromadlar, shu jumladan	70,1	73,3	120,1
-ishlab chiqarishdan olingan daromadlar	67,9	70,5	119,4
-mehnat faoliyatidan olingan daromadlar	61,4	64,0	119,8
-yollanma ishchilarning daromadlari	28,4	29,7	119,9
-mustaqil ravishda band bo'lishdan olingan daromadlar	33,0	34,3	119,7
-shaxsiy iste'mol uchun o'zida ishlab chiqariladigan xizmatlardan olingan daromadlar	6,5	6,5	115,6
-mol-mulkdan olingan daromadlar	2,2	2,8	143,7
Transferlardan olingan daromadlar	29,9	26,7	103,0

Soliq islohotlari va daromadlarni diversifikatsiya qilish: Soliq siyosati hukumatlar uchun iqtisodiy xatti-harakatlarga va resurslarni taqsimlashga ta'sir qilishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Qo'shma Shtatlardagi 2017 yilgi Soliqlarni qisqartirish va ish joylari to'g'risidagi qonun (TCJA) tegishli misollarni taqdim etadi. Ushbu qonunchilik iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va go'yoki daromad manbalarini kengaytirish maqsadida jismoniy shaxslar va yuridik shaxslarning soliq stavkalarini sezilarli darajada pasaytirdi. Biroq, ushbu soliq imtiyozlarining muddati tugashi potensial muammolarni keltirib chiqaradi. Qonunchilik aralashuvizis, barcha daromad guruhlari bo'yicha soliq to'lovchilar o'rtacha soliqni taxminan 22% ga oshirishi mumkin, bunda 75 000 AQSH dollari daromad oladigan oila qo'shimcha 1500 AQSH dollari miqdorida yillik soliqdarga

duch kelishi mumkin. Bunday o'sish ixtiyoriy daromadni cheklab qo'yishi mumkin, bu esa turli xil daromad keltiradigan faoliyatga sarmoya kiritish imkoniyatlarini cheklashi mumkin[8].

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha islohotlarning makroiqtisodiy oqibatlari atroflicha o'rganildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari o'sishni rag'batlantirishi mumkin bo'lsa-da, taklifning yon ta'siri ko'pincha past marjinal soliq stavkalari tufayli daromad yo'qotishlarini qoplash uchun yetarli emas. Bu shuni ko'rsatadiki, soliqlarni kamaytirish uy xo'jaliklari daromadlarining qisqa muddatli o'sishini ta'minlashi mumkin bo'lsa-da, ular qo'shimcha siyosatlarisiz daromadlarni diversifikatsiya qilishni barqaror ravishda kuchaytira olmaydi.

Natija va muhokama. Uy xo'jaliklarining daromadlarini diversifikatsiya qilishga qaratilgan davlat siyosatining tahlili bir nechta asosiy xulosalarni ochib beradi:

Soliq islohotlarining daromadlarni diversifikatsiya qilishga ta'siri:

Empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, soliq islohotlari, xususan, qo'shilgan qiymat solig'ini (QQS) joriy etish va daromad solig'i tizimini qayta qurish bilan bog'liq bo'lgan islohotlar uy xo'jaliklari farovonligi va daromadlarni diversifikatsiya qilishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, savdo solig'ining QQS bilan almashtirilishi va daromad solig'ining yangi tuzilmasining joriy etilishi uy xo'jaliklari farovonligi dinamikasining o'zgarishi bilan bog'liq[5].

Daromadlar tengsizligini kamaytirishda ijtimoiy himoya dasturlarining roli:

Ijtimoiy himoya dasturlari daromadlar tengsizligini yumshatishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy himoyaga ko'proq xarajatlar ajratadigan mamlakatlarda daromadlar nomutanosibliigi sezilarli darajada kamayadi. O'rtacha hisobda mustahkam ijtimoiy himoya tizimiga ega bo'lgan mamlakatlarda daromadlar tengsizligi ko'rsatkichlarining sezilarli darajada pasayishi kuzatilmoqda[4].

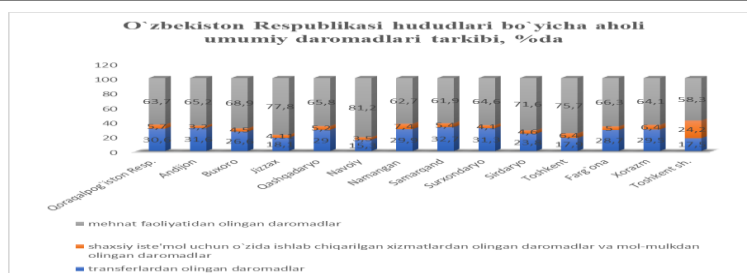
Daromadlarni diversifikatsiya qilish va fiskal barqarorlik:

Munitsipal darajada daromad manbalarini diversifikatsiya qilish fiskal barqarorlikka yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli xil daromad manbalariga ega bo'lgan munitsipalitetlar, jumladan, mulk solig'i, daromad solig'i va savdo soliqlari iqtisodiy o'zgarishlarni boshqarish uchun yaxshi jihozlangan. Bu diversifikatsiya iqtisodiy inqiroz davrida ham barqaror daromad olish imkonini beradi.

Daromadlar darajasida ijtimoiy yordam dasturlari samaradorligi:

Ijtimoiy yordam dasturlari samaradorligi turli xil daromad darajasiga ega mamlakatlarda farq qiladi. Mamlakatlar o'rtasidagi tahlillar daromadlar xavfsizligi va ijtimoiy himoya choralarining ta'sirchanligida sezilarli farqlarni aniqlaydi. O'rtacha daromadi past bo'lgan mamlakatlar, xususan, daromadlarning sezilarli darajada qisqarishini boshdan kechirmoqda, bu esa moslashtirilgan ijtimoiy yordam tadbirlariga ehtiyojni ta'kidlaydi[9].

Aholi farovonligini ifodalashda jami aholining, oilalarning, alohida shaxslarning umumiy daromadlari muhim ahamiyatga ega. Olib borilgan tadqiqotlarga asoslanib, e'tirof etish kerakki, daromad olish uchun har qanday cheklovlar, sun'iy to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari ijobiy samara bermoqda, uning natijasi quyida keltiriladi (1-jadval).

Hududlarning aholi umumiy daromadlari tarkibida mehnat faoliyatidan olingan daromadlarning (yollanib ishlovchilarning ish haqi va mustaqil ravishda band bo'lishdan olingan daromadlar) eng yuqori ulushi Navoiy (81.2%) viloyatida kuzatildi. Aksincha, Toshkent shahri, Samarqand, Namangan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Surxandaryo, Andijon hamda Qashqadaryo viloyatlarida o'rtacha respublika darajasidan past ko'rsatkichni tashkil etdi. Shuningdek, Samarqand, Andijon va Surxondaryo viloyatlari hamda Qoraqalpog'iston Respublikasida transferlardan olingan daromadlar aholining umumiy daromadlariga nisbatan 30% dan yuqori ulushni tashkil etdi.

Siyosatni amalga oshirishning hozirgi traektoriyasi va ularning kuzatilgan ta'siridan kelib chiqib, bir nechta prognozlarini amalga oshirish mumkin: Agar soliq imtiyozlari yangilanmasdan tugasa, soliq yuklarining ko'payishi uy xo'jaliklarining ixtiyoriy daromadlarining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Bu iste'mol xarajatlari hamda jamg'arma stavkalarini potensial ravishda kamaytirishi va shu bilan daromadlarni diversifikatsiya qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Aksincha, soliq imtiyozlarini

uzaytirish joriy daromad darajasini saqlab qolishi mumkin, lekin fiskal taqchillikni kuchaytirishi mumkin, bu esa soliq siyosatiga uy xo'jaliklari farovonligi va makroiqtisodiy barqarorlikni hisobga olgan holda muvozanatli yondashuvni talab qiladi[11].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, soliq siyosati va ijtimoiy himoya dasturlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik murakkab va nozik yondashuvni talab qiladi. Soliq islohotlari bir martalik daromadlar va investitsion xatti-harakatlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lsa-da, ijtimoiy himoya dasturlari tavakkalchilik va iqtisodiy harakatchanlikni ta'minlaydigan xavfsizlik tarmog'ini ta'minlaydi. Siyosatchilar daromadlarni diversifikatsiya qilishni samarali rag'batlantiradigan va tengsizlikni kamaytiradigan strategiyalarni ishlab chiqish uchun ushbu vositalarning sinergik ta'sirini hisobga olishlari kerak. Kelgusi tadqiqotlar ushbu siyosatlarning uzoq muddatli ta'sirini baholash uchun bir-nechta tadqiqotlarga e'tibor qaratishi va optimal iqtisodiy natijalarga erishish uchun soliq va ijtimoiy ta'minot tizimlarini uyg'unlashtirishning innovatsion yondashuvlarini o'rganishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. IMF Working Paper on Tax Revenue Diversification Index. IMF.org.
2. "Revisiting the Theory of Revenue Diversification" – Georgia State University. ScholarWorks GSU.
3. "Revenue Diversification and the Financing of Large American Central Cities" – Lincoln Institute.
4. "More Than 4 in 10 Children in Renter Households Face Food and/or Housing Hardship" – CBPP. CBPP.org.
5. "Macroeconomic and Distributional Effects of Personal Income Tax Reforms" – IMF. IMF.org.
6. Бекмуродов Б. "Аҳоли даромадларини диверсификация қилишда тадбиркорликни ривожлантиришнинг ўрни". // "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий журнали. – 2022, №3.
7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlari: <https://mf.uz>
8. "Income Diversification Among Farming Households Headed by Women: A Gender Perspective" – Taylor & Francis. Tandfonline.
9. "Economic Diversification in Developing Countries" – IMF eLibrary. IMF eLibrary.
10. "Local Revenue Diversification: Rural Economies (SR-13)" – UNT Library. UNT Library.
11. "Income Diversification as Insurance in an Increasingly Risky World" – AEA Web. AEA Web.
12. <https://stat.uz/2023uz/3119/14-aholining-umumiy-daromadlari>.